

KIERKEGAARD A PSYCHOANALÝZA

MLADEN DOLAR, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, Ljubljana, Slovenija

DOLAR, M.: Kierkegaard and Psychoanalysis
FILOZOFIA 69, 2014, No 5, pp. 399-408

To put Kierkegaard and psychoanalysis together in a title seems like putting together two different and completely divergent worlds that have no common ground of intersection, standing wide apart, so that any conjunction would seem to be forced and contrived. And yet, despite the radically different context, one could disentangle a common agenda that is played out and where Freud, unwittingly no doubt, takes up a thread that was left suspended in the air by Kierkegaard. The themes that come to the fore are *anamnesis* and repeating. The comparison is based primarily on Freud's *Remembering, Repeating and Working-Through* and Kierkegaard's *Repeating*. From the author's analysis it comes out, that Freud, if read properly, should be placed on the side of repeating.

Keywords: S. Freud – S. Kierkegaard – *Anamnesis* – Repeating – J. Lacan – Psychoanalysis

Spájanie Kierkegaarda s psychoanalýzou v názve článku vyzerá ako spájanie dvoch odlišných a absolútne divergentných svetov, ktoré sa nikde nepretínajú a ktoré majú od seba tak ďaleko, že akákoľvek súvislosť pôsobí násilne a umelo. Spojka „a“ v názve môže spájať čokoľvek; zlučuje nezlučiteľné a rozpojené, vytvárajúc akýsi zdanlivo plynulý prechod, takže každý názov obsahujúci spojku „a“ je vždy podozrivý; spojka „a“ vyjadruje problém, dilemu. V situácii, keď nedokážeme postulovať konceptuálnu súvislosť, dosadzujeme na jej miesto spojku „a“. A ak sa tomu chceme vyhnúť, tak spojka „a“ by mala predstavovať istú povinnosť, mala by byť príslubom zdôvodnenia, ktoré treba predložiť. V tomto článku sa pokúšam ponúknuť istú predstavu o tejto možnosti.

Kierkegaard a Freud nemajú nič spoločné. Pokiaľ viem, Freud nikde Kierkegaarda nespomína (a napokon, ani Kierkegaard Freuda). No ak si všimneme dátumy, zistíme, že Freud sa narodil v máji 1856, len šesť mesiacov po Kierkegaardovej smrti. Ak by sme verili v sťahovanie duší a boli tak ako Platón presvedčení, že duše sa prevetľujú, dokázali by sme si predstaviť, že Kierkegaardova nepokojná duša hľadá nové stelesnenie a nájde ho na tom najnepravdepodobnejšom mieste: planúca kresťanská duša sa reinkarnuje v bezbožnom židovi (za akého sa Freud sám označoval). Napriek radikálne odlišným kontextom tu totiž možno vyhmatať spoločný okruh problémov, s ktorými sa obidvaja vyrovnávajú, pričom Freud, nepochybne nevedomky, zachytáva niť, ktorú Kierkegaard nechal visieť vo vzduchu.

Rád by som nadviazal na tému opakovania, pričom sa budem inšpirovať Freudovým

textom z r. 1914 *Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten* (slovenský preklad *Spomínanie, opakovanie, prepracúvanie* (Freud 2003)). Opakovanie sa podľa Freuda značne líši od spomínania, je vlastne jeho protikladom. Ak si totiž na niečo spomenieme, môžeme to odložiť bokom a prideliť tomu nejaké miesto, ale ak niečo opakujeme, znamená to, že žijeme v nevyriešenom konflikte s niečím z minulosti a tento podstatný nevyriešený problém nás núti konať, *agieren*, ako hovorí Freud, opakovane ho naším správaním predvádzať. Psychoanalytický symptóm spočíva práve v tom: opätovne predvádzame čosi, čo si nemôže nájsť miesto v našej pamäti a prenasleduje nás proti našej vôli v našom konaní. V tomto článku Freud po prvýkrát hovorí o nutkavom opakovaní, *Wiederholungszwang*, ktoré v jeho neskorších prácach bude mať také významné miesto. Ak nejakú činnosť opakujeme, znamená to, že nedokážeme získať od nej odstup, odsunúť ju na správne miesto v minulosti; znepokojuje nás, nedokážeme oddeliť minulosť od prítomnosti tak, ako to robíme pri spomínaní. Opakovaná činnosť patrí do minulosti, ktorá sa prediera do prítomnosti – je to minulosť, ktorá odmieta byť minulosťou. Ale prečo dochádza k opakovaniu činnosti? Freudova odpoveď na túto otázku znie v zjednodušenej podobe takto: K jej opakovaniu dochádza preto, lebo si nedokážeme na ňu spomenúť. V našej minulosti sa vyskytli traumatické udalosti, ktoré sme pre ich traumatickosť vytesnili. Nemôžu byť začlenené do pamäte, pričom práve toto vytesnenie, vylúčenie z pamäte nás núti ono vytesnené opakovať. Keby sme si na vytesnené dokázali spomenúť, prestalo by nás prenasledovať, mohli by sme ho začleniť do oblasti symbolického, už by sme ho necenzurovali a nevytesňovali, takže by sme sa od nutkavého opakovania oslobodili. „...analyzovaný si z toho, čo zabudol a vytesnil, *nespomína* na nič, ale *vykonáva* to“ (Freud 2003, 27).¹ Opakovanie istej činnosti sa teda objavuje presne tam, kde chýba pamäť, kde je naše spomínanie „deravé“. Cieľom terapie je preto zaplniť túto medzeru a zbaviť sa potreby jej opakovania. Pojem opakovania teda v istom zmysle vyplýva zo samotného pojmu nevedomého: Isté činnosti opakujeme preto, že si niečo neuvedomujeme, chýba prepojenie, chýba signifikant reprezentácie. A to, že chýba a že je vytesnený, podnecuje opakovanie. Keby naša pamäť bola celistvá, keby sme si dokázali vyvolať všetky spomienky bez prázdnych miest a medzier, nič by nás nenútilo isté činnosti opakovať. Opakujeme ich preto, že máme nevedomie. Aktérmi opakovania nie sme my sami, ženie nás nevedomá sila, ktorá je sama hnaná prázdny miestom v pamäti, čímisi, čo v pamäti chýba. No keď si na túto chýbajúcu časť spomenieme, môžeme sa zasa stať strojmi vlastného osudu a oslobodiť sa od cudzích síl. Cieľom psychoanalytickej liečby je preto obnovenie tejto chýbajúcej časti pamäte, jej opätovné začlenenie do oblasti symbolického, opravenie celku. V konečnom dôsledku ide o to, aby sa nevedomé stalo vedomým, aby sme sa tak nevedomého zbavili, aby sa obnovila pamäť, aby sme už neboli nútení isté činnosti opakovať. Ide tu o uzdravenie rany v nevedomí, o odstránenie cenzúry, o obnovenie chýbajúceho. Sám Freud si veľmi dobre uvedomoval, že takýto pohľad je nepostačujúci, keďže navrátenie chýbajúcej časti nevedie automaticky k záračnému uzdraveniu – preto sa aj

---

¹ Freud sa k tejto myšlienke opätovne vracia, napríklad v práci *Za princípom slasti* (1920) (Freud 2005), kde je opakovanie ústredným problémom.

v názve jeho práce vyskytuje tretí termín: prepracúvanie, *Durcharbeiten*. Psychoanalytik môže pacientovi ukázať, ktorá časť pamäte mu chýba, no bez procesu prepracúvania tejto časti nemusí dôjsť k úľave od symptómov ani k zamedzeniu opakovania danej činnosti. Púhe „... pomenovanie odporu nemôže mať za následok jeho bezprostredné zastavenie“ (Freud 2005, 33). Návrat vytesnenej spomienky sám osebe neuzdravuje; ak chceme, aby tento proces fungoval, vyžaduje si to veľa práce – musí dôjsť k novému spôsobu opakovania, ktorý je podmienkou prepracúvania.

Ak pojmem náš problém takto – a ide o problém, ktorý má v psychoanalýze centrálnu postavu –, vidíme, že Freud tvrdí čosi, čo je v priamom protiklade k názoru, ktorý Kierkegaard prezentoval vo svojom vynikajúcom spise *Opakovanie* o sedemdesiat rokov skôr. Kierkegaard začína práve vzťahom medzi pamäťou a opakovaním a hneď na začiatku konštatuje: „Opakování a rozpomínání je stejný pohyb, jenže v opačném směru; neboť co se rozpomíná, bylo, opakuje se dozadu; vlastní opakování proti tomu vzpomíná dopředu“ (Kierkegaard 2006, 10). Spomínanie a opakovanie je teda jedno a to isté, ibaže sú obrátené: pri spomínaní človek opakuje retroaktívne niečo minulé, zatiaľ čo opakovanie otvára budúcnosť, pomkyna nás vpred. Toto tvrdenie je paradoxné, keďže človek by sa mohol oprávnene domnievať, že opakovanie je určované práve minulosťou, že s opakovaním máme do činenia iba vtedy, keď ide o reprodukciu čohosi, čo už bolo – o nejakú minulú udalosť či minulý model –, inak by bolo nezmyselné nazývať to opakovaním. No ak (podľa Kierkegarda) opakovanie je akási spomienka s výhľadom do budúcnosti, spomienka smerujúca dopredu, môžeme tvrdiť, že človek si „spomína“ na čosi, čo ešte nebolo, že nové sa rodí práve vďaka procesu opakovania, vďaka čomusi, čo nebolo obsiahnuté v minulom modeli, ktorý človek opakuje. Opakovanie nie je sila minulosti, ktorá nás determinuje, ale skôr cesta, ako sa determinovanosti vyhnúť. Díva sa do budúcnosti, na čosi, čo nebolo. (Je zaujímavé, že Marx približne o desať rokov neskôr hovorí čosi podobné, keď v známej pasáži z práce *18. Brumaire...* takisto tvrdí, že skutočné opakovanie „čerpá svoju poéziu z budúcnosti“.) Kierkegaardov záver je teda v priamom protiklade s Freudovým záverom: „Proto činí opakování, pokud je možné, člověka šťastným, zatímco rozpomínání jej činí nešťastným, totiž za předpokladu, že si dopřeje čas žít a nenajde si hned při svém zrození záminku, aby se opět tiše vytratil ze života, např. že něco zapomněl“ (Kierkegaard 2006, 10). Ak človek zabudne niečo hneď, ako sa narodí (možno to chýbajúce je práve nevedomie – osudový nedostatok pamäte už pri narodení jedinca), môže sa stať, že sa po celý život bude úporne snažiť na to spomenúť si, obnoviť onú stratenú časť. To je však dokonalá zámienka, prečo sa vyhýbať životu a márne sa usilovať znovu získať čosi, čo je nenávratne stratené. Život je na strane opakovania, nie spomínania: „... kdo si zvolil opakování, žije“ (Kierkegaard 2006, 12) – a tu je zdôraznený moment šťastia: Ten, čo sa zaoberá spomínaním, je odsúdený na utrpenie, neustále sa snaží zachrániť čosi minulé a stratené, zatiaľ čo ku šťastiu môže viesť jedine opakovanie. Spomínanie je smutné, neoslobodzujúce, ale zotročuje nás stratou zvanou melanchólia. „Rozpomínání má velkou výhodu, že začíná ztrátou, proto je jisté, neboť nemá co ztratit“ (Kierkegaard 2006, 19). Visí na ňom strata, ktorú si pestuje, takže je preniknuté melanchóliou, ktorej uctievaným predmetom je práve samotná strata – Freud by povedal objektiv-

zovaná strata. („... z človeka práve tak jako z policejného dôstojníka to činí melancholika,“ hovorí Kierkegaard (Kierkegaard 2006, 16)); otvára tým veľkú tému, ktorou sa dovtedy, nehľadiac na veľkú popularitu melanchólie, nik nezaoberal: melanchólia a inštitúcia polície.)

Časový vektor je tu opačný ako u Freuda: Opakovanie nie je determinujúcim faktorom minulosti, ktorej človek nemôže uniknúť, takže jedine obnova pamäti nás môže ochrániť pred chápadlami minulosti a jej útrapami; opakovanie naopak prináša nové a neočakávané, oslobodzuje nás práve od spomienok. Skrátka, podľa Freuda je tou najlepšou (a jedinou) cestou, ako sa vyhnúť nešťastnému osudu opakovania a získať vyhliadky na šťastie, obnova pamäti. Podľa Kierkegarda je najlepšou cestou, ako sa vyhnúť nešťastnému osudu spomínania a získať vyhliadky na šťastie, opakovanie.

V tomto protiklade medzi spomínaním a opakovaním ide Kierkegaardovi o veľa. Hneď na prvej strane hovorí: „... *opakování* je rozhodující výraz pro to, čím Řekům bylo *rozpomínání*. Tak jako oni učili, že každé poznání je rozpomenutí, obdobně bude nová filosofie učit, že celý život je opakování“ (Kierkegaard 2006, 9-10). V konečnom dôsledku teda ide o rozkol medzi starovekou a modernou filozofiou: staroveká filozofia je v podstate definovaná platónskou paradigmatom *anamnesis*, t. j. predpokladom, podľa ktorého celé poznanie už existuje a človek si naň musí len spomenúť, musí dôkladne preskúmať svoju dušu a vydolovať z nej večné idey, už zapustené buď do nej, alebo do nejakej štruktúry (Hegel ju napríklad nazýva štruktúrou „osebe“), ktorú len treba osvetliť. Napríklad Sokrates, Kierkegaardov veľký vzor, so svojou maieutickou metódou je iba pôrodnou babicom pomáhajúcou ľuďom vyjadriť myšlienky, ktoré už sú v nich, hoci aj neuvedomené a zahmlené. Úlohou učiteľa je teda pomáhať nám priviesť na svet to, čo už vieme, čo sme vedeli odjakživa, pravdu, ktorá tu bola odjakživa, hoci schovaná. Sokratovo pôrodnické umenie (t. j. maieutika) pomáha na svet čomusi, čo už je v nás, je to boj s našou zlyhávajúcou pamäťou, pričom sa tak trochu podobá Freudovmu opisu: máme znovu objaviť to, čo by sme radi zabudli, a postaviť sa tak proti opakovaniu osvojených pohľadov na veci a osvojených názorov, proti opakovaniu doxa, v ktorom sme uviazli. Teória *anamnesis* vlastne predpokladá dušu, v ktorej sa už reprodukcie večných ideí nachádzajú, a maieutická metóda ich pomáha odkryť. Hľadať pravdu znamená rozpomínať sa na idey existujúce už pred procesom poznania, pričom najvyšším vzťahom k druhému človeku je byť mu pôrodnou babicom, ktorá mu pomáha odhaliť to, čo je skryté. A Sokrates je „pôrodnou babicom, ktorú preveruje a schvaľuje sám Boh“ „Zo sokratovského pohľadu je každý začiatok v čase *eo ipso* náhodný, zanedbateľný, je to príležitosť“ (Kierkegaard 1997 – 2013, IV, 219-220). To sa však netýka samotnej večnej pravdy. Učiteľ predstavuje iba príležitosť, náhodný začiatok poznania, a jeho veľkosť spočíva v tom, že tvárou v tvár v pravde, ktorú žiak objaví v sebe, on sám ustupuje do pozadia. Učiteľ odmieta byť autoritou, tvrdí jedine to, že nič nevie. Nešíri nijaké učenie, nanajvýš spochybňuje, je iba rebríkom, ktorý v autodidaktickom procese človek odhadzuje. Zo sokratovského hľadiska nie je vôbec dôležité, kto je učiteľom – to je súčasťou príbehu; a Sokratova veľkosť spočíva v tom, že on sám si pripisuje takú malú, skromnú, takmer zanedbateľnú rolu.

Táto paradigma vládne od Platónovho *Menóna* až po Hegela, lebo podľa Kierkegaardovej interpretácie je Hegel posledným filozofom, ktorý sa iba usiloval rozvinúť to, čo tu už bolo. Hegelova metóda je v podstate metódou vysvetľovania implicitného, je to dialektické postupovanie od toho, čo je už implicitne obsiahnuté v „osebe“ a čo sa už len musí v procese neustáleho samovývoja schopností ducha stať oným „pre seba“. Podľa Hegela, podobne ako podľa Sokrata, ibaže na inej úrovni a v inom zmysle, poznanie funguje na spôsob „vždy už“, je obsiahnuté v prechode od „osebe“ k „pre seba“. Proces poznania spočíva v tom, že si uvedomujeme, čo bolo „osebe“ obsiahnuté už v predchádzajúcom termíne, takže ďalší termín môže toto „osebe“ objasniť „pre seba“. Urobiť z „osebe“ „pre seba“ znamená, že to, čo chceme dosiahnuť, vždy už máme – a dosiahneme to na dlhšej ceste uvedomovania si tejto skutočnosti.

Celú túto dlhú tradíciu s jej rôznymi starými i novými odtienkami chce Kierkegaard napraviť prostredníctvom opakovania – nie opakovania čohosi, čo tu už je, ale cestou vymanenia sa z tohto kruhu. Opakovanie vyžaduje veľkú odvahu, je vytváraním nového – v protiklade k (hegelovskej) filozofii, ktorá môže napredovať iba imanentne. Opakovanie sa nemôže imanentne vyvinúť z toho, čo tu už bolo, preto môže byť jedine transcendentou: „... novější filosofie nečiní pohyb žádný“, zvyčajne iba narobí veľa hluku, „všeobecně uskutečňuje jen rušení (ide o slovní hračku *goere ophaevelse* keďže ophavelse je dánsky preklad hegelovského *Aufhebung*), a pokud nějaký pohyb vůbec činí, spočívá vždy v imanenci, opakování naproti tomu je a stává se transcendentí“ (Kierkegaard 2006, 104). No ak opakovanie nie je reprodukciou čohosi, čo existovalo už predtým, čo je potom to, čo sa opakuje? Constanin Constantinus, autor *Opakovania*, sa podobne ako Kierkegaard vracia do Berlína, kde bol pred niekoľkými rokmi; chce zopakovať svoju predchádzajúcu skúsenosť, no keď chce znovu zachytiť staré a poznané, na každom kroku zlyháva. Opakovanie sa nepodarilo a z toho môže vyvodit' jediný záver: Opakovanie nejstuje, nič nemožno zopakovať. No tento záver je zavádzajúci – samo opakovanie bolo totiž udržiavané práve nemožnosťou opakovania. Takto znie Kierkegaardova skvelá, hlboko premyslená formulácia: „Můj objev nebyl významný, a přece byl podivný; neboť jsem objevil, že opakování vůbec není, a ujistil jsem se o tom tak, že jsem to všemi možnými způsoby dal opakovat“ (Kierkegaard 2006, 81). Takže samotné opakovanie nebolo udržiavané nejakou minulou identickou skúsenosťou či identickým objektom, ale práve nemožnosťou nájsť túto skúsenosť či tento objekt a zopakovať ich. To, čo sa opakuje, nemá nijakú identitu, niet tu ničoho, čoho by sa človek mohol zmocniť – a práve v dôsledku toho vzniká v kontinuite skúsenosti a poznania medzera, kde sa môže zrodiť čosi nové a kde staré možno transformovať.

Vráťme sa však k psychoanalýze a k nášmu inscenovanému stretnutiu Kierkegarda s Freudom. Zdá sa, že ich paradigmy sa navzájom vylučujú: Freud sa zaprisaháva, že spomínaním odstráni opakovanie a Kierkegaard navrhuje opakovanie ako najlepší prostriedok proti nástrahám spomínania. Koho máme nasledovať?

Je pozoruhodné, že Jacques Lacan bol, pokiaľ ide o túto zložitú otázku, vždy na strane Kierkegarda, stojaceho proti Freudovi, a tvrdil, že psychoanalýzu treba správne pochopiť práve „pod záštitou“ opakovania. Znovu a znovu sa vracia ku Kierkegaardovej

knihe o opakovaní a vždy sa vyjadruje jasne: Freudov objav, napriek tomu, ako ho chápal sám Freud, treba postaviť na stranu opakovania ako protiklad platónskeho rozpomínania. V psychoanalýze nejde o obnovu pamäte; človek neochorie preto, že zabúda, a neuzdravuje sa vďaka rekonštrukcii reťaze spomienok, tým, že sa medzery zaplnia cenzúrovanými kapitolami minulosti. Schopnosť transformovať minulosť a vytvoriť čosi nové (čo je cieľom terapie) má iba opakovanie; preto pokiaľ ide o tento kľúčový problém, musíme sa pridržiavať Kierkegaardovho názoru. Už v *Seminári II* z raného obdobia (1954 – 1955) čítame: „Človek nenachádza svoju cestu na ceste rozpomínania, ale na ceste opakovania. A práve v tejto súvislosti Kierkegaard svojou útlou knižkou o opakovaní dláždi cestu našim predstavám o freudizme... Freud rozlišuje medzi dvomi celkom odlišnými spôsobmi štruktúrovania našej skúsenosti: jednu som podľa Kierkegaarda nazval „antickou“, t. j. „platónskou“ cestou, čiže cestou rozpomínania. Tá predpokladá, že medzi človekom s jeho predmetným svetom panuje súlad, harmónia, a že vďaka tomu predmety tohto sveta rozpoznáva, keďže istým spôsob ich poznal odjakživa. Druhý, protikladný spôsob spočíva v dobývaní, t. j. v štruktúrovaní sveta v procese práce, opakovaním...“ (Lacan 1978, 110, 124-125). Platónova *anamnesis* je tak na strane predstavivosti, hry zrkadla a rozpoznávania: rozpoznávame to, čo sme už poznali, hoci aj nevedomene. Medzi poznávajúcim subjektom a poznávaným existuje harmónia. Opakovanie podľa Lacana tohto obdobia patrí do oblasti symbolického, zarezáva sa do rozpoznávania, razí si cestu cez kontinuitu a vytvára medzeru, prázdno, ktoré nie je čírou nedostatočnosťou, ale čímisi, čo umožňuje reštruktúrovať a čo si vyžaduje prácu potrebnú na túto reštrukturalizáciu. Freuda, ak ho pochopíme správne, by sme mali postaviť na stranu opakovania a nechápať ho ako propagátora obnovenia pamäte.

Lacan to v úvode k analýze Poeovho *Ukradnutého listu* (1956) vyjadruje ešte pregnantnejšie: „Freud sa teda, pokiaľ ide o otázku, či je pojem existencie založený na rozpomínaní, alebo na opakovaní, hneď od počiatku stavia na jednu stranu protikladu (o ktorom nás poučil Kierkegaard). Kým Kierkegaard obdivuhodne odhaľuje v tomto protiklade rozdiel medzi antickým a moderným poňatím človeka, zdá sa, že Freud toto moderné poňatie zásadne posúva, keď nevyhnutnosť obsiahnutú v tomto opakovaní odtrháva od ľudského aktéra, stotožneného s vedomím. Keďže toto opakovanie je opakovaním symbolickým, ukazuje sa, že tento symbolický poriadok už nemožno chápať ako vytvorený človekom, ale ako utvárajúci človeka (Lacan 1966, 46).

Takže po prvé, psychoanalýza nie je iba oživením, obnovením vytesneného, teda spomienkou naň. A po druhé, Freud ide ďalej než Kierkegaard: Opakovanie Freud nechápe ako čosi vykonávané „ľudským agensom/aktérom, ktorý je identifikovaný s vedomím“, ale ako čosi, čo posúva konajúceho človeka mimo jeho vôle, čo takpovediac človek nevytvára, ale čo utvára jeho. Opakovanie ako súčasť sféry symbolického sa chápe ako čosi utvárajúce človeka, čo však v protiklade k Freudovi nemá byť – ak sa toho chceme zbaviť – znovu vpísané do sféry pamäti. Opakovanie sa chápe sa ako pevná súčasť vnútra človeka, o ktorú sa psychoanalýza má opierať.

Opakovanie je tu stotožnené so symbolickým poriadkom – a skutočne, v jadre symbolického vždy nachádzame opakovanie: symboly sú symbolmi a znaky sú znakmi iba

vd'aka tomu, že sú opakovateľné a opakované, že majú schopnosť opakovať sa, že sú iteratívne. No tým sa to všetko ešte nekončí, čo si Lacan uvedomí neskôr, a to aj za významnej Kierkegaardovej pomoci.² Ak zoberieme Kierkegaardovo tvrdenie, že to, čo sa opakuje, je čistá nemožnosť opakovania, vážne, tak z toho ďalej vyplýva, že to, čo sa opakuje, je práve to, čo nemožno vyjadriť symbolicky, čo sa už svojou povahou symbolizácii vymyká, t. j. nesymbolizovateľné ako také. Pri opakovaní sa stretávame s niečím, čo nemožno uchopiť ani symbolmi, ani znakmi, čo nemožno určiť pomocou signifikanta – a práve to je podstatou opakovania. Keby sme to čosi vyjadrili symbolicky, keby sme to vpísali do sféry symbolického, spojili so signifikantom, znamenalo by to, že to vpisujeme do sféry pamäti, že to sprístupňujeme, že tomu určujeme miesto, že zaplňame medzeru. No ide práve o to, aby to zostalo nesymbolizovateľné, aby to bolo onou medzerou zneumožňujúcou symbolizáciu, negáciou, ktorú nemožno oživiť, aby to bolo čosi, čo celkom neexistuje, ale čo pretrváva.

Tieto naše úvahy súvisia s ďalšou kierkegaardovskou vzrušujúcou témou, a to s jeho obľúbenou témou irónie. Teória irónie je, stručne povedané, teóriou negácie, avšak negácie, ktorá nepodlieha nástrahám negácie hegelovskej. Je to nehegelovská, protihegelovská negácia, t. j. negácia, ktorá nie je len prechodnou fázou. Podľa Kierkegarda Hegel chápe negáciu ako prechodný moment; vždy prechádza do čohosi ďalšieho, je iba jedným krokom na ceste k výsledku, neustále je na ceste k vlastnému zániku. Podľa Hegela aj sám Sokrates predstavuje len prechodný moment, prechod medzi základnými princípmi antiky a základnými princípmi modernity; a ani samotná jeho irónia nie je ničím iným než prechodnou fázou. Negatívna sila irónie predstavuje podľa Hegela spôsob, ako subjektivita presadzuje svoju moc, pričom sokratovskú „tragickú iróniu“ chápal práve v tomto duchu – ako protiklad vtedajšieho módného pojmu romantickej irónie (Schlegel, Tieck, Novalis, Solger atď.) (Kierkegaard 1997 – 2013, I, 300-308). V tej vidí iba faloš, pretváрку, triviálnosť, samofúbosť, mánomyselnosť, svojvôľu nafúkaného ega, ktoré sa považuje za nadradené akýmkoľvek konkrétnym determináciám. Hegel ide dokonca tak ďaleko, že v sokratovskej irónii vidí moc podvracajúcu akékoľvek pozitívne poznanie či pozitívny názor a necháva ju prejsť „vnútornou deštrukciou [*Zerstörung*]“, takže napokon sa zhoduje so samotnou dialektikou ako „univerzálna irónia sveta [*allgemeine Ironie der Welt*]“ (Kierkegaard 1997 – 2013, I, 300).³ Správne pochopená sokratovská irónia je vlastne dialektika.

No také čosi nie je, pokiaľ ide o pojem irónie, cieľom Kierkegaardovho úsilia. Irónia chápaná takto hegelovsky je stále iba prechodným štádiom na ceste niekam inam. Kierkegaard sa však chce na tomto mieste zastaviť, ďalej pokračovať nechce. „Namiesto

---

² Ponechávam tu bokom Lacanove odvolávky na Aristotelovu pojmovú dvojicu *tyche* a *automaton* v jeho *Seminaire XI*, 1964; na vyjadrenie tejto myšlienky ich prevzal z Aristotelovej *Fyziky* (Lacan 1978, 63-64 a n.).

³ Kierkegaard tu cituje z Hegelových *Prednášok o dejinách filozofie* (porov. Hegel 1986, XVIII, 460). Je to presne tá metóda, ktorú Hegel programovo uplatnil vo *Fenomenológii ducha*: každú formu vedomia treba posudzovať podľa jej vlastných kritérií, prijať jej nároky na platnosť jej tvrdení a nechať ich, aby vstúpili do vzájomných protirečení a vytvorili tak novú formu vedomia.

toho, aby sme sa neustále uisťovali, že pochybnosť bola prekonaná a irónia porazená, mali by sme ich nechať tentoraz prehovoriť“ (Kierkegaard 1909 – 1948, 1968 – 1978, Papirer III B 2). Pojem irónie teda poníma ako antidialektiku; treba ho chápať ako protiklad *Aufhebung*, zrušenia. Irónia je čosi, čo nemá byť *aufgehoben*, vystriedané niečím iným – ako sa to neustále deje v hegelovskej dialektike. Zaoberať sa neustále iróniou znamená zaoberať sa slabými miestami poznania, ktoré otvárajú cestu prichádzajúcej pravde. Sokrates ako ironik je postava zásadne odlišná od Sokrata s jeho rozpomínaním, *anamnesis*; ten druhý dláždi cestu k Hegelovi, ten prvý Hegelovi odporuje. Postaviť iróniu proti hegelovskej irónii, ktorá je, ako sme videli, synonymom dialektiky, je obzvlášť ironické. Dialektická irónia odhaľuje slabé miesta nepravdivého poznania – to isté robil Sokrates, keď staval proti sebe naivných účastníkov debaty alebo sofistov, ktorí boli všetko, len nie naivní, aby ich priviedol k ideám, k pravdivému poznaniu. Kierkegaardova irónia zanecháva prázdne miesta, čosi chýbajúce, medzery, trhliny, nedostatky; chce ustanoviť drobnú medzeru medzi skutočnosťou a rozumom (dvomi entitami, ktoré Hegel vo svojom známom výroku stotožňuje), medzi podstatou a javom, zmyslom a významom (*betydning/mening*). Jeho irónia chce, aby medzi nim zostala zachovaná otvorená štrbina, a snaží sa tento stav udržať až do momentu, keď negatívna sila privedie k pozitívnemu výsledku. Chce, aby dosahovanie pravdy stálo proti získavaniu poznania. Podľa Kierkegaardova sokratovský princíp irónie je kameňom úrazu dialektiky; otvára priestor extrémnosti a diskontinuite – a práve v tejto trhline sa môže zrodiť pravda.

Na jednej strane je tu teda Sokrates s jeho rozpomínaním, *anamnesis*, vytváraním reťazca kontinuity; je to Sokrates platónskej tradície, ktorej posledným dedičom je Hegel. Na strane druhej je tu Sokrates so svojou iróniou, medzerou a diskontinuitou, s prechodom, ktorý nie je prechodom dialektickým, ale „patetickým“; je radikálnym prerušením kontinuity, a nie prechodom (od negatívneho k pozitívnemu, od kvantity ku kvalite atď.). A tu je pravé miesto pravdy ako skoku, ktorý sa nemôže odraziť od nijakej predchádzajúcej príčiny; je to skôr vyskočenie z kauzality. Neexistuje nijaké objektívne poznanie, nijaká záruka, nijaké pravidlo, nijaký istý výsledok. Podľa Kierkegaardu práve tu vstupuje do nepoznaného viera a spôsobuje zlom. Nijakú pravdu nemožno vysvetliť ničím, čo tu už bolo osebe; pravda nie je záverom nejakého vyvodzovania či kľuvania sa zo škrupiny. Vždy obsahuje viac než len východiskové premisy. Preto je Sokrates so svojím rozpomínaním iba pôrodnou babičkou pomáhajúcou odhaliť čosi, čo tu už bolo odjakživa, kým Sokrates ako ironik s jeho schopnosťou deštruovať prevládajúce poznanie je pôrodnou babičkou pomáhajúcou na svet novému. V postave Sokrata sa skrýva napätie.

Zdá sa, že opakovanie je tomuto zlomu a skoku na míle vzdialené, no istá irónia je prítomná už v minimálnom pohybe opakovania – možno opakovanie predstavuje tú najmenšiu možnú iróniu. Medzi jednou udalosťou a udalosťou nasledujúcou, ktorá akoby iba opakovala to isté, je medzera a vďaka nej *druhykrát* nikdy nie je to isté čo *prvýkrát*. Ide tu o vrcholnú iróniu, pričom irónia nazeraná z tohto uhla pohľadu môže vo svojej najjednoduchšej podobe fungovať ako ozvena. Tu sa môžeme oprieť o celkom bežnú skúsenosť: Ak slová, vyslovené niekým iným, iba opakujeme ako ozvenu, nevyhnutne im dodávame ironický nádych a nahlodávame ich. Hlas sa opakuje ako ozvena, pričom

ozvena vôbec neznamená, že hlas slabne či zaniká, že je to taký istý hlas, len je ho menej. Tak prostredníctvom ozveny opakovanie vytvára nové posolstvo. Všetko možno ironizovať jednoducho tým, že to budeme opakovať ako ozvenu. V *Papirer* čítame:

„Ach, Echo, Echo, ty veľká majsterka irónie! Ty sama si iróniou toho najvyššieho i najhlbšieho na zemi – Slova, ktoré stvorilo svet –, lebo ty iba ukazuješ obrysy, nie plnosť... Áno, Echo, ty, ktorá vraj raz potrestala istého milovníka prírody, keď zvolal: ‚Počúvaj, tam v diaľke znie ako flauta osamelá pieseň milujúceho slávika‘ (Nattergal). A ty si odvetila: ‚Blázon‘ (gal)“ (Kierkegaard 1909 – 1948, 1968 – 1978, *Papirer* I A 333).

Ozvena odpovedá hlasu, pričom sa zdá, že ozvena iba naznačuje kontúry, že je to iba slabý tieň originálu, no v tomto tieni je čosi navyše, čosi, čo má formu neočakávanej odpovede. Hlas získava v ozvene, ktorá ho iba opakuje, istý „doplňok“. Opakovaním ho totiž posúva inam a mení ho; vytvára viac, než bolo obsiahnuté v origináli.⁴ Irónia opakovania spočíva v tom, že človek iba opakuje to isté, no opakované sa každým opakovaním mení – jednoducho vytvára nový neočakávaný význam – podobne ako v prípade *gal*; alebo každým opakovaním slabne a stáva sa smiešnym; alebo sa opakovaním premieňa a mení svoj význam; alebo opakovaním získava božskú vznešenosť – to všetko sa odohráva nepredvídateľne a nevyspytateľne. Nejde o to, aby prostredníctvom opakovania ako ozveny vznikol nový neočakávaný význam, ale skôr o to, aby vo význame vznikla medzera a čosi navyše, čo sídli v tejto trhline, čo akoby vzniklo ako jej dôsledok a čo sa nachádza medzi dvoma udalosťami. To je sprevádzané subjektívnym stavom, etickým postojom (mohli by sme ho nazvať etikou opakovania ako ozveny); jeho cieľom je stať sa sám ozvenou, zmeniť sa na ozvenu. A to je azda ten najlepší liek proti nostalgii za strateným počiatkom a márnym úsilím opätovne zachytiť spomínaním to, čo nám vždy unikalo a od čoho sme nezvratne odrezaní. Aby sme sa však vrátili k psychoanalýze: Čo iné je analyticky pozícia, ak nie postoj, ktorým sa mení na nezvučnú ozvenu hovoreného, a tým ho transformuje?⁵

A práve v tomto bode spája psychoanalýza svoje sily s Kierkegaardom, bez ohľadu na to, že Freud sa spoliehal skôr na spomínanie než na opakovanie. Nejde totiž o vzkrie-

---

⁴ Kierkegaardov príklad, *nattergal – gal*, má dlhú a slávnú históriu, siahajúcu až k *locus princeps* v Ovídiových *Metamorfózach*. Ide o príbeh zobrazujúci práve nymfu Echo, ktorá môže iba opakovať to, čo už bolo povedané, ktorá však dokáže napriek tomu povedať všetko iba ozvenou, pričom každá veta je poznačená iróniou.

⁵ Uvedená časť v *Papirer* A 1 začína takto: „Zakaždým, keď chcem niečo povedať, je tu niekto, kto to hovorí v tej istej chvíli. Je to, akoby *som myslel zdvojene*, pričom moje druhé ja je neustále o krok pred mnou“ (Kierkegaard 1909 – 1948, 1968 – 1978). Ozvena je teda už vnútornou súčasťou povedaného a vpísaná do jeho prvého výskytu, výpoveď ako taká je už prepletené so svojou vlastnou ozvenou, môj hlas je zdvojený ozvenou od samého začiatku. Hlas je ‚vždy už‘ rozštiepeným hlasom. Z tohto hľadiska je opakovanie vždy opakovaním opakovania, opakujúc opakovanie, ktoré sprevádzalo už prvý výskyt hovoreného. Explicitne tak ukazuje, že tento prvý výskyt nebol totožný sám so sebou, teda jednoducho súčasný so sebou samým, že bol vždy už ozvenou seba samého, že bol ako taký ozvenou. Opakovanie teda iba opakuje pôvodné rozštiepenie originálu, to reálne, čo s v ňom zrodilo a čo nie je ani totožnosťou, ani rozdielom, ale čímsi zrodeným v počiatocnom opätovnom zdvojení, čo napriek tomu nemožno redukovať ani na originál, ani na jeho ozvenu.

senie minulosti, na ktorú si neodkážeme spomenúť a ktorá nás preto prenasleduje, ani o nejaký prapôvodný pôžitok, ktorý už nedokážeme oživiť. Ide o to, aby sme sa pomocou opakovania prepracovali celým svojím životom so všetkými jeho nástrahami. Toto opakovanie človek nedokáže ovládnuť, je trvalou súčasťou podstaty nášho bytia a vyžaduje, aby sme mu boli verní. Samotná analýza je iba jedným štádiom tohto prepracovania sa, *durcharbeiten*, je miestom, kde sa opakujú všetky minulé problematické situácie a traumy. Nie je to zapĺňanie všetkých medzier, ktorým zdanlivo obnovujeme význam. Ponechávame otvorenú medzeru, v ktorej sa môže zrodiť pravda, kde môže vzniknúť čosi nové a kde možno preskočí aj iskrička šťastia, o ktorom bol Kierkegaard pevne presvedčený, že je úzko a hlboko spojené s opakovaním.

Literatúra

- FREUD, S. (2003): Spomínanie, opakovanie, prepracovanie. In: Freud, S.: *Podoby psychoanalýzy*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, a. s., 25-33. Prel. A. Bžoch.
- FREUD, S. (2005): *Za princípom slasti a iné eseje*. Bratislava: Kalligram. Prel. A. Bžoch.
- HEGEL, G. W. F. (1986, XVIII): Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. In: *Werke*, Bd. 1 – 20. Frankfurt am Main: Suhrkamp, Bd. 18.
- KIERKEGAARD, S. (2006): *Opakování*. Praha: Vyšehrad.
- KIERKEGAARD, S. (1909 – 1948, 1968 – 1978): Papirer, bd. I – XI-3. Ed. Peter Andreas Heiberg, Victor Kuhr a Einer Torsting. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag; druhé, rozšírené vydanie, bd. I – XI-3; ed. Niels Thulstrup; vol. XII – XIII (doplnkové zväzky), ed. Niels Thulstrup; XIV – XVI (index), ed. Niels Jørgen Cappelørn. København: Gyldendal.
- KIERKEGAARD, S. (1997 – 2013, I): Om Begrebet Ironi. In: *Søren Kierkegaards Skrifter*, 1-28, K1 – K28 (komentáre), ed. Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff, Jette Knudsen, Johnny Kondrup, Alastair McKinnon a Finn Hauberg Mortensen. København: Gad, bd. 1.
- KIERKEGAARD, S. (1997 – 2013, IV): Philosophiske Smuler. In: *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. 1 – 28, K1 – K28 (komentáre), ed. Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff, Jette Knudsen, Johnny Kondrup, Alastair McKinnon a Finn Hauberg Mortensen. København: Gad, bd. 4.
- LACAN, J. (1978): *Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse: Le Séminaire Livre II*. Paris: Éditions du Seuil.
- LACAN, J. (1966): Le séminaire sur "La lettre volée" . In: Lacan, J. (Ed.): *Écrits*. Paris: Éditions du Seuil, pp. 1-61.
- LACAN, J. (1979): *The four fundamental concepts of psychoanalysis*. Penguin.

Mladen Dolar
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo
Aškerčeva cesta 2
Ljubljana
Slovenija
e-mail: mladen.dolar@guest.arnes.si

Z anglického originálu M. Dolar: *Kierkegaard and psychoanalysis* preložila Eubica Hábová. Prekladateľka ďakuje P. Šajdovi za nezištnú pomoc pri spresňovaní niektorých termínov, ako aj pri overovaní citácií z dánskych originálov.